

על כוחם של חכמים ביצירת דינים דאורייתא

הקדמה

א. מסרן הכתוב לחכמים

ב. שיעורי חכמים

ג. יש כח ביד חכמים לעקור דבר מן התורה

סיכום

הקדמה

בדרך כלל אנחנו מבינים שיש מקומות שבהם חכמים מפרשים את התורה על ידי דרכי הדרשה המקובלות בידיהם או בדרך הסברה, וכאן המסקנות של חכמים נחשבות ל"דאורייתא" - כי הרי ריבונו של עולם מסר את פירוש התורה לידיהם. ויש מקומות שבהם חכמים מתקנים דברים מדעתם לפי מה שנראה להם מתאים לתקנת עבודת ה' אצל בני ישראל, גזרות ותקנות כמו מוקצה, איסור עוף בחלב, חנוכה ופורים וכיוצא באלה - כאן הם אינם מפרשים אלא מחוקקים, ועל כן ההלכות האלה הן הלכות דרבנן.

אבל להלן נביא הלכות שחכמים קובעים מדעתם, לא בדרך של פירוש, ובכל זאת יש להן מעמד דאורייתא.

א. מסרן הכתוב לחכמים

1. במסכת חגיגה יח, א אמרה הברייתא: "...תלמוד לומר וביום השביעי עצרת - יום השביעי עצור מכל מלאכה ואין שישה ימים עצורים מכל מלאכה, הא לא מסרן הכתוב אלא לחכמים לומר לך אי זו מלאכה אסורה ואי זו מלאכה מותרת".

רוב הראשונים סוברים, שמלאכת חול המועד אסורה רק מדרבנן, והדרשות שהביאה הגמרא לאסור מלאכה בחול המועד אינן אלא אסמכתא בעלמא. לדרכם, ברור מאוד שהגדרת המלאכות האסורות מסורות לחכמים.

אבל יש ראשונים הסוברים, שמלאכת חול המועד אסורה מדאורייתא, ולדבריהם "מסרן הכתוב לחכמים" פירושו הוא שחכמים יחליטו אילו מלאכות יאסרו ואלו לא יאסרו, כך שימי חול המועד יקבלו את הצביון הראוי להם. אין לחכמים מקורות להסתמך עליהם בקביעת המלאכות האסורות, והם אינם עובדים כפרשנים, אלא

כמחוקקים, כמו בדינים דרבנן. ואף על פי כן, המלאכות שיחליטו לאסור - תהיינה אסורות מדאורייתא, כי מסרן הכתוב לחכמים.

רש"י פירש את הכלל הזה כך: "מאחר שאמר לך הכתוב שהן (- ימי חול המועד) אסורים במלאכה, ולא בכולן, ולא פירש איזו המותרת ואיזו אסורה, דע וראה שלא מסרן אלא לחכמים היודעים להבין על איזה להטיל ההיתר ועל איזו להטיל האיסור..."

2. סברת "מסרן הכתוב לחכמים" מובאת גם בר"ן בתחילת פרק שמיני במסכת יומא, בעניין חמישה עינויים של יום הכיפורים. יש ראשונים הסוברים שגם ארבעת העינויים הנוספים על אכילה ושתיה, גם הם מדאורייתא. הר"ן שואל: אם כך, איך יתכן שהמלך והכלה ירחצו פניהם, והחיה תנעל את הסנדל? הרי אין כאן פיקוח נפש! ותשובתו היא - מסרן הכתוב לחכמים. גם כאן, בלי מקורות, קבעו חכמים מדעתם באלו עינויים יש להתענות ביום כיפור וגם אלו קולות ראוי לקבוע, וקביעותיהם יצורות איסורים דאורייתא.

ויש לשים לב, שאם בעניין חול המועד ההכרעות של חכמים איזו מלאכה תאסר ואיזו לא תאסר הן ענייניות, לקבוע לחול המועד את האופי הראוי לו, הנה בעניין חמישה עינויים הם מכניסים גם שיקולים שהם זרים לעניין התענית. שהרי הם מתירים למלך לרחוץ את פניו מפני כבוד המלכות! כלומר - הכתוב מסר לחכמים להגדיר את עינויי יום הכיפורים, בהתחשב גם בדברים שאינם קשורים כלל לעינוי כשלעצמו.

3. וכיצא בזה. סוף זמן קריאת שמע של ערבית הוא, לדעת רבן גמליאל בעלות השחר, ולדעת רשב"י בשם ר' עקיבא (ברכות ה, ב) בהנף החמה. ההלכה נפסקה בגמרא כרבן גמליאל. אבל בסוף הסוגיה פוסק ר' יהושע בן לוי 'כדאי הוא ר' שמעון לסמוך עליו בשעת הדחק'. ועל כן, כשאדם היה אנוס¹ ולא יכול היה לקרא את שמע עד עלות השחר, יכול לקרוא עד הנף החמה ויצא בזה ידי חובה מדאורייתא. אבל אם לא היה אנוס, אם יקרא אחרי עלות השחר לא יצא ידי חובתו. וכך נפסק ברמב"ם (פ"א מהלכות קריאת שמע) ובשו"ע (סי' רלה סעיף ד).

הרעיון שהזמן של "בשכבך" שנאמר בתורה משתנה בין אנוס לבין מי שאינו אנוס, הוא תמוה ביותר. רק בדרבנן אנחנו מוצאים חילוקים כאלה! וכתב על זה כסף משנה שהזמן של "בשכבך" **מסרו הכתוב לחכמים**. ומכיון שבזמן שבין עלות השחר לבין הנף החמה רוב האנשים כבר קמים ורק מיעוטם שוכבים עדיין, על כן קבעו חכמים את זמן "בשכבך" לאנוס בהנף החמה, ולמי שאינו אנוס בעלות השחר. אבל מה שהערנו על דברי הר"ן, נכון גם כאן. - הרי אין שום קשר בין אם האדם אנוס או לא לבין זמן שכיה!

1 כך פירשו כל הפוסקים את "שעת הדחק" האמורה לעיל, רק בעל המאור פירש באופן אחר.

4. לדעת מג"א (או"ח סי' רטו ס"ק ו) ואחרונים נוספים, סובר הרמב"ם שהמברך ברכה לבטלה עובר באיסור דאורייתא של "לא תשא". ויש לכאורה לשאול עליהם: הרי מדאורייתא אין לנו אלא ברכת המזון וברכת התורה, ואם כן לכאורה כל ברכה אחרת היא ברכה לבטלה, ואיך יש כח ביד חכמים לעקור ב"קום עשה" איסור דאורייתא של ברכה לבטלה, ולתקן את כל ברכות הנהנין? ועל כורחנו נאמר לשיטתם, שהגדרה מהי ברכה לבטלה מסרה הכתוב לחכמים, והם כשתקנו את הברכות לפי הבנתם, קבעו שאלה הן ברכות נחוצות ואינן לבטלה. וכן כתב בברכי יוסף או"ח סי' מו ס"ק ו. וראה, שלא נמנעו אפילו מלתקן ששליח צבור יתפלל תפילת יחיד "כדי להסדיר תפילתו", ולא חששו לברכה לבטלה למרות שהיא אסורה מדאורייתא.

5. הראב"ד בהל' יום טוב פ"ד הלכה י כתב, שאף על פי שאסור לעשות בשבת מכשירי אוכל נפש בכל זאת תבלין נידוכין כדרכם, מפני שמסר הכתוב לחכמים לקבוע מהו אוכל נפש, והם קבעו שהתבלין, למרות שאינו אוכל נפש ממש, מכיון שהוא נכנס לתוך האוכל יחשב גם הוא כאוכל נפש. וכן הוא לגבי ביקוע עצים, עיי"ש.

6. על ההיתר להתייחד עם אשתו נידה כתב הרא"ש בקיצור הלכות נידה שהתורה התירה מפני שקשה להיזהר בזה. אבל בספר חקרי לב (אה"ע סי' טו"ב ד"ה ואולם ראיתי) כתב שמכיון שאיסור יחוד אינו כתוב בפירוש אלא רק ברמז מסרו הכתוב לחכמים, והם הקלו לבעל להתייחד עם אשתו נידה מפני שקשה להיזהר בזה.

7. הט"ז (יו"ד סי' קיז ס"ק א) כתב, שהאיסור לעשות סחורה בדברים טמאים, שהוא איסור דאורייתא, אינו אלא בדברים העומדים לאכילה. ואף על פי שאין לזה שום רמז בדרשה, מסר הכתוב לחכמים שיקבעו מה מותר בסחורה ומה אסור.

8. בנתיבות המשפט סי' א ס"ק א כתב ש"שליחותיהו קעבדינן" הוא דין דאורייתא ומסרו הכתוב לחכמים, והוכיח זאת מכך שמקבלים גרים בזמן הזה.

9. קרבן נתנאל ביצה פ"ג אות ג כתב שלדעת הרא"ש שחינה ודישה אסורות ביום טוב מדאורייתא, כי הכתוב מסר לחכמים לקבוע עד היכן יגיע ההיתר של אוכל נפש ביום טוב. הדברים נראים כחדשים, אבל מקורם הוא בספר עבודת הקודש לרשב"א בית מועד שער ראשון סי' א אות ד.

10. חזון איש או"ח סי' לט כתב שמסר הכתוב לחכמים לקבוע איזהו הזית הבינוני, והם אמרו שהוא הזית האגורי.

ב. שיעורי חכמים

1. דרשו חכמים מהפסוק "ורחץ במים את כל בשרו", שאין טמא עולה מטומאתו אלא אם טבל במים שכל גופו של אדם עולה בהם², ואמרו במשנה שהשיעור הזה הוא ארבעים סאה. ואמרו על זה (מנחות קג, ב) "כל מדות חכמים כן, בארבעים סאה טובל ובארבעים סאה חסר קורטוב אינו יכול לטבול בהם". והנה אמרו כאן בפירוש "מדות חכמים", היינו שהקביעה של ארבעים סאה היא קביעה של חכמים, ואינה בכלל "שיעורים הלכה למשה מסיני". ונראה פשוט, ששיעור מקוה נקבע לארבעים סאה בדיוק, מפני שהוא שיעור עגול, ולא עולה על הדעת לחשוב, כמוכן, שחכמים ברוב חוכמתם ראו שארבעים סאה חסר קורטוב אין גופו של אדם עולה בהם! יותר מזה, הרי המשנה אמרה בפירוש "כל מדות חכמים כך הן", כלומר שטבעו של שיעור הוא שהוא מחייב בדיוק כפי שנקבע, גם בלי שניתן לתת טעם מדוע סטייה קטנה ממנו היא בעלת משמעות. ואף על פי כן, מי שיטבול במקוה שיש בו ארבעים סאה חסר קורטוב פשוט שהוא נחשב לטמא **מדאורייתא**, אף על פי שבוודאי גופו של אדם עולה בהן.

2. בדומה לזה יש בביעור שביעית. דרשו חכמים "כלה לחיה מן השדה כלה לבהמתך מן הבית", וקבעו חכמים "אוכלים בענבים עד הפסח" וכו' (פסחים נג, א). אבל הרי פשוט שלא בכל שנה פסח הוא הזמן שבו כלה לחיה מן השדה, הרי זמנו של פסח נודד בשנת החמה לאורך חודש שלם ויותר. ועוד, בוודאי לא בכל שנה כלה לחיה מן השדה באותו זמן, הדבר תלוי במזג האוויר ועוד. והרי מי שביער לפני הזמן, וזכה לפני הזמן, לא עשה ולא כלום, והמבער אחרי הזמן גם הוא לא עשה ולא כלום, ואיך יתכן שפסח הוא זמן מדויק לכל שנה ושנה? למ"ד שביעית בזה"ז דרבנן יש לומר בדוחק שהזמנים האלה לא נאמרו אלא בשביעית דרבנן, אבל דברינו קיימים לסוברים שביעית בזה"ז דאורייתא. על כורחך תאמר שגם זה הוא בכלל "כל שיעורי חכמים כך הן".

3. במנחת שלמה סי' ז אות ח כתב מו"ר רש"ז אויערבך ששלושה ימים של יולדת, שבהם בין אמרה צריכה אני בין אמרה איני צריכה מאכילים אותה ביום כיפור, מאכילים אותה גם בשעה האחרונה, גם אם שלושת הימים נגמרים שעה אחרי כניסת יום הכיפורים, ואף על פי שאין האשה אוכלת רצוף לאורך כל אותו הזמן. וכתב על זה שחכמים הפקיעו את חובת הצום בתוך שלושת הימים, כי השיעור הזה אינו הלכה למשה מסיני, אלא הוא בכלל "מסרן הכתוב לחכמים".

הרי לך, שיש בסמכותם של חכמים לקבוע פרטים והגדרות במצוות של תורה מדעתם, בלי מקור, וגם בלי לומר שהסברה מחייבת כך. והדברים שהם יקבעו באופן

2 הדרשה הזאת זקוקה לביאור, ואין כאן מקומו.

כמו "שרירותי" יהיה להם תוקף דאורייתא. ויש לשים לב, שהדוגמאות שהזכרנו יש להן נפקא מינא לא רק לשב ואל תעשה, ששם כידוע יכולים חכמים לעקור דבר מן התורה (ראה להלן), אלא גם לקום עשה. אמנם כמובן, בדרך כלל אין הדבר כך, ומה שהם קובעים לא כפירוש ממש של דין התורה יש לו מעמד של "דרבנן".

4. על טעמם של בית שמאי שאמרו שאשה מתקדשת בדינר, אמרו בגמרא "כיון דאפיקתה מפרוטה", ופירש רש"י, אלמא חשיבותא בעינן, "אוקמה אדינר", ופירש רש"י דחשיב. לכאורה קביעת שיעור של כסף קידושין לפי סברה כזאת אינה מוכרחת, עד שאפשר לראות אותה כפרשנות של הכסף שאמרה תורה. נראה על כן, שגם זה הוא שיעור שקבעו בית שמאי כ"מחוקקים", ובכל זאת תוצאותיו הן דאורייתא גמור.

ג. יש כח ביד חכמים לעקור דבר מן התורה

אמרו בגמרא, שיש כח ביד חכמים לעקור דבר מן התורה בשב ואל תעשה (יבמות ז, א). באופן פשוט אנחנו מבינים, שהכוונה היא שיש כח ביד חכמים לצוות עלינו שלא לתקוע בשופר בראש השנה שחל בשבת, והציווי שלהם מחייב אותנו, ועל כן אין אנחנו תוקעים אף על פי שמצות תקיעת שופר לא זזה ממקומה. דין "לא תסור" עדיף כאן על מצות שופר, או מפני ששב ואל תעשה עדיף, או מטעם אחר. לפי ההבנה הזאת יוצא, שהכלל "יש כח" וכו' אין לו מקום אלא במקום שבו חכמים מצווים דבר נגד התורה. שאז ניצב מול העשה הלאו של "לא תסור".

אבל אי אפשר לפרש כך את הסוגיה בגיטין לו, ב. שם הקשתה הגמרא איך תקנו חכמים שמיטת כספים מדרבנן נגד התורה שחייבה את הלווה לשלם את החוב, ואביי תירץ "שב ואל תעשה הוא". וכאן יש לתמוה, אם נאמר שכל כוחם של חכמים אינו אלא לצוות אותנו, הרי במקרה שלנו חכמים לא ציוו, שהרי לא אסרו על הלווה לשלם את חובו אחרי השמיטה. ואם נאמר שהחוב במקומו עומד, איזו התנצלות יש לו ללווה על שאינו משלם את חובו ועושק את המלווה? ועל כורחנו נאמר, לפחות לפי דעת אביי, שיש כח לחכמים לא רק לצוות עלינו נגד מצות התורה, אלא הכח בידם גם "לשנות את התורה" בשב ואל תעשה³, ולבטל את החוב (גם בלי סברת 'הפקר בית דין הפקר' שהיא סברת רבא). וזהו חידוש עצום.

ולכאורה כך יש להוכיח גם מביטול קריאת מגילה בשבת. כי בשלמא בעניין שופר ניתן היה לומר, שחכמים אסרו לתקוע בשופר כדרך שאסור לנגן בכלי שיר, אבל הרי בוודאי לא אסרו לקרוא את המגילה בשבת! ועל כורחנו נאמר ביטלו את מצות קריאת המגילה בשבת. ואמנם מצות קריאת מגילה היא מדרבנן. אבל הרי המשנה אינה יכולה סתם לבטל תקנה של מרדכי ואסתר לגמרי, מפני שאינה גדולה מהם

3 והרי זה ממש כמו מה שהבאנו להלן בשם רבנו יונה, שפטרו מקריאת שמע את מי שלא קרא עד חצות.

בחכמה ובמנין. ואף על פי כן, לבטל במקרים מסוימים (כגון כשפורים חל בשבת) היא יכולה, בהתאם לכלל של עקירת דבר בשב ואל תעשה.

כיוצא בזה, תוספות ביבמות (פח, א ד"ה מתוך) כתבו, שמה שהאמינו חכמים עד אחד על מות הבעל כדי להתיר לאשתו להינשא בנוי על סברת "יש כח ביד חכמים לעקור דבר מן התורה אפילו בקום עשה במקום שיש טעם לדבר". וגם כאן יש לשאול: הרי חכמים לא חייבו את האשה להינשא אלא רק התירו לה, אם כן מה עומד לצידיה כנגד דין התורה שאין דבר שבערוה פחות משנים? על כורחנו נאמר, שהכח של חכמים הוא לא רק לחייב לציית להם גם נגד התורה, אלא גם "לשנות את התורה".

הרא"ש פרק איזהו נשך סי' נז כתב שחכמים התירו לגבות רבית מגר שלוה מישראל בגוינותו, וגם רבית של אחרי הגרות, מטעם "דלא לימרו". גם כאן הרי לא חייבו את המלוה לגבות רבית מהגר, אם כן מה מתיר לו לעבור על איסור רבית דאורייתא? על כורחך תאמר שביטלו כאן את איסור רבית. ואע"פ שיש כאן "קום עשה" סבר הרא"ש כתו' שכשיש טעם לדבר יכולים חכמים לעקור גם בקום עשה.

הש"ך ביו"ד סי' קנט ס"ק ה סובר שגזרו על הכותים להיות כגויים בין לקולא בין לחומרא, ולכן אף התירו ללוות מהם בריבית. והרי גם זאת החלטה של חכמים לשנות דיני תורה. ואף על פי שהתירו כאן בקום עשה - ללוות מהם בריבית - כנראה ראו שכאן יש טעם וסברה בדבר, כעין מה שכתבו תוספות ביבמות פח, א ד"ה מתוך.

ובאמת, פשוט הלשון "לעקור דבר מן התורה" משמעו אינו שחכמים גורמים בעקיפין שהדין מן התורה יעלם על ידי שהם אוסרים עלינו לקיים אותו, אלא שהם עוקרים את הדין עצמו!

אחר הדברים האלה, נבין בנקל את הסוגיות הבאות:

ר' יוחנן בן החורני: במסכת סוכה ג, א הביאה הגמרא מעשה בר' יוחנן בן החורני, שהיה יושב בסוכה ושולחנו בתוך הבית, ואמרו לו בית שמאי אם כך היית נוהג לא קיימת מצות סוכה מימך. ופירשו תוספות (שם ד"ה דאמר לך) שאף על פי שהאיסור לאכול בסוכה כששולחנו בתוך הבית הוא מדרבנן, גזירה שמא ימשך אחר שולחנו, בכל זאת מי שלא שמע לגזרתם לא יצא ידי חובה **מדאורייתא**. אחרונים מתלבטים הרבה בדברי תוספות אלה. אבל לפי הקדמותינו אפשר להבינם כפשוטם. - יש סמכות לחכמים לקבוע מדעתם פסול שהיה לו תוקף דאורייתא⁴.

קרא והיטה: מי שקרא קריאת שמע והיטה כדברי בית שמאי, אמר עליו רב יוסף

4 ופמ"ג בפתיחה כוללת החלק הרביעי אות יא סובר, שכך הדין בכל פסולי דרבנן של סוכה, וגם בפסולי דרבנן במצוות אחרות. ובאשל אברהם סי' רעא ס"ק א כתב גם, שבקידוש בלא יין בשבת אינו יוצא אפילו מדאורייתא - אבל כידוע, בזה כל האחרונים חלקו עליו.

(ברכות יא, א) "לא עשה ולא כלום". ורבנו שמעיה בתוספות שם, וכן תוספות הרא"ש, מפרשים שלדעת רב יוסף לא יצא ידי חובת קריאת שמע. ולדברי רב שמעיה נראה ברור, שכוונתו היא שלא יצא מדאורייתא. וכך נראה גם מדברי התוספות בסוכה שהובאו לעיל.

קריאת שמע עד חצות: רבנו יונה בתחילת ברכות אומר שכדי להרחיק את האדם מן העבירה חכמים פטרו את מי שלא קרא קריאת שמע עד חצות מלקרוא, אף על פי שמדאורייתא זמן קריאת שמע הוא עד עלות השחר. נראה שלשון "פטרו" שכתב רבנו יונה הוא מפני שסבר שאי אפשר לומר שחכמים "אסרו" לקרוא קריאת שמע אחרי חצות. שהרי אדם רשאי לקרוא כל פסוק שבתורה בכל עת. ולכן כתב שחכמים פטרו אותו מן המצוה, ומעתה אם גם יקרא אחרי חצות - לא יצא ידי חובתו, כדן כל המקיים מצוה בשעה שהוא פטור ממנה, כמבואר בר"ה כח, א שהאוכל מצה בשעת שטותו לא יצא ידי חובה. אבל מכל מקום התחדש כאן שחכמים יכולים לפטור אדם ממצוה שציוהו הקב"ה. וזהו חידוש עצום. ולא יתבאר דבר זה אלא לפי מה שכתבנו לעיל.

קריאת שמע של שחרית אחרי שלוש שעות: כסף משנה הלכות קריאת שמע פ"א הל' יב כתב, שמדאורייתא אפשר לקרוא קריאת שמע כל היום, כמו ש"בשכבך" הוא כל זמן שבני אדם שוכבים כך גם "בקומך" הוא כל זמן שבני אדם עומדים, רק חכמים ראו להגביל את זמן קריאת שמע לשלוש שעות, והסמיכו עניין זה על הפסוק "ובקומך". עיין שם. אבל הרי המשנה אמרה "הקורא מכאן ואילך לא הפסיד, כאדם הקורא בתורה", הרי שלא קיים מצות קריאת שמע כלל! ועל כורחך סבר הכסף משנה שחכמים יכולים לבטל לגמרי את מצות קריאת שמע אחרי שלוש שעות, ממש כדברי תוספות בענין ר' יוחנן החורני.

וצריך עוד לברר מי הם חכמים שהכתוב מסר להם עניינים אלו. למשל בסוגית זמן קריאת שמע שכתב כסף משנה, הרי דברי ר' יהושע בן לוי אינם הכרעה של בית הדין הגדול שבירושלים, ובכל זאת אמר כסף משנה שהכתוב מסר לו לקבוע את זמן "בשכבך"!

סיכום

א. במקורות רבים תנאים ואמוראים קבעו מדעתם דינים דאורייתא. הפוסקים פירשו שבמקומות האלה סמכותם של החכמים נובעת מהכלל "מסרן הכתוב לחכמים". לא בכל מקום ניתן להבין מנין לנו שמסרן הכתוב לחכמים, וצ"ע.

ב. בתוך הכלל הזה נמצאים בוודאי גם השיעורים שאינם הלכה למעשה מסיני, כי אי אפשר להעמיד את ההלכות בלי שיעורים קבועים אלו.

ג. "יש כח לחכמים לעקור דבר מן התורה בשב ואל תעשה", פירשו הוא שיש בסמכותם לא רק לצוות עלינו דברים נגד התורה, אלא הם מוסמכים גם "לעקור דבר", כפשוטו.

ד. מובן מאליו שכל הדברים האלו נאמרים רק על חכמי ישראל כאלה שכל עם ישראל כפוף להוראותיהם.